

თამარ ციციშვილი, ირინე მოდებაძე

Tamar Tsitsishvili, Irine Modebadze

თსუ შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

TSU Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

**ქართული ლიტერატურული პროცესის სისტემატიზაციის
ისტორიიდან: არჩილ ჯორჯაძე და XIX საუკუნის 50-60 იანი
წლების ქართული მწერლობა**

**From the History of the Systematization of the Georgian
Literary Process: Archil Jorjadze and Georgian Literature of the
1950s and 1960s**

Archil Jorjadze evaluates the process of development of fiction and public opinion in Georgia in the 19th century based on the magazines published in that period. He refers to the generation that came out before the sixties as "old", and those who came out in the sixties – as "new". Among them, he calls the writers transitional generation. According to Jorjadze, the political thinking of the Georgian "commoner's intelligentsia" of the 50s and 60s implied a mixture of national feeling, democratic aspiration and patriarchal-monarchical elements. According to Jorjadze, after the appearance of Ilia, Akaki and the "new generation" in writing, very important literary and social processes began. Clash of old and new, confrontation of fathers and sons. This controversy, as everyone noted, started on purely literary grounds, regarding the "unsuitability" of the language, and later turned into a deep, impassable chasm between the two worldviews. The new force brought a new language, thought, feeling and ideal to the Georgian socio-cultural space. To Archil Jorjadze's own question, does the sixties have a special "physiognomy" and what should be considered significant for this era, he himself answers that the sixties laid the foundation of the new Georgia, it should have started from that time and "slowly began to build a National Building according to European principles". As for the old generation, Jorjadze sees parasitism and slavery as a characteristic of the old, while he sees the calling of the new generation in "self-reliance" and struggle. According to Jorjadze's approach, this period as a whole, despite the reign of materi-

alism, is clearly idealistic in nature. Jorjadze has well understood that the 1960s was a new era in our culture, it brought to Georgia the socio-political theories and formulas from the Europe in the nineteenth century. The "Europeanization" of Georgian thought began in the sixties. For Jorjadze, the main definition of the era is "liberalism-democracy". According to the critic's explanation, it was necessary not only to convey liberal-democratic principles in Georgian writing, but also to "bring the identity of the Georgian nation into awareness". What is the defining sign of the sixties for the critic, in his opinion, it is the service of the people, which for that era, became holy. However, Jorjadze does not shy away from a very harsh assessment of the 60s and notes that they had a "wrong" understanding of art theory. For the 60s, only that which served to improve the material side of the oppressed people was beneficial, they considered everything else as entertainment. The critic considers it a mistake of the sixties that they "removed" the features of pleasure, enjoyment and "self-indulgence" from their art, and the emotion of sweetness is as inseparable and important a feature of real art, whether it is realistic or symbolic, as "the feeling of satisfaction during moral action". Jorjadze believes that education and raising morals were the main demand and desire of the Georgian high society of that era.

საკვანძო სიტყვები: არჩილ ჯორჯაძე, XIX საუკუნე, ქართული ლიტერატურული პროცესის სისტემატიზაციის ისტორია

Key Words: Archil Jorjadze, XIX century, History of the systematization of the Georgian literary process.

ნაწილი პირველი „ცისკარი“ და „საქართველოს მოამბე“

არჩილ ჯორჯაძე თავის წერილში „მასალები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიისათვის“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 103-314) საქართველოში 50-60-იანი წლების მხატვრული ლიტერატურის და საზოგადოებრივი აზრის განვითარების პროცესს იმ პერიოდში გამოშვებულ პრესაზე („ცისკარი“, „საქართველოს მოამბე“) დაყრდნობით აფასებს. ჯორჯაძის თვალსაზრისით, ქართულ საზოგადოებას მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში *„ეროვნული გარკვეული ფიზიონომია უკვე აღარ ჰქონდა [...] პოლიტიკურად დასნეულებული ეროვნული სხეული ზნეობრივად და გონებრივადაც დასნეულდა, ძველი დროის კულტურული ნასახიც თითქოს წაშლილი იყო“* (ჯორჯაძე, 1989, გვ.103) და სწორედ ამ დროს ქართულ სოციო-კულტურულ სივრცეში უმნიშვნელოვანესი მოვლენა მოხდა – 1852 წელს გიორგი ერისთავის რედაქტორობით პირველი ქართული ჟურნალი „ცისკარი“ გამოვიდა. ჟურნალის გამოსვლისთანავე საზოგადოებრივი აზრი შუაში გაიყო – მკითხველთა ნაწილი გაკვირვებული და აღფრთოვანებული დარჩა, ნაწილმა კი მის მიმართ უნდობლობა და მტრობა გამოიჩინა. კრიტიკოსი დარწმუნებულია, რომ, მართალია, ქართულ თეატრსაც და ჟურნალსაც ვორონცოვის მართველობის პერიოდში ჩაეყარა საფუძველი, მაგრამ რომ არა „საზოგადოებაში საჭირო ელემენტების არსებობა“, ალბათ, ვორონცოვი „ვერ შექმნიდა ვერც ერთსა და ვერც მეორეს“. მთავარმმართველმაც „საჭირო თაოსნობა გამოიჩინა“, მოსვლისთანავე ოსტატურად გამოიყენა ვითარება თავისი პოლიტიკური გეგმების განსახორციელებლად. ქართველობის დიდი იმედი, რომ რუსეთთან კავშირით შესაძლებელი გახდებოდა საქართველოს ეროვნულ-კულტურული აღორძინება, ფუჭი აღმოჩნდა. ჯორჯაძე იქვე აკონკრეტებს, რომ ვორონცოვის პოლიტიკის არსი იყო ერთგულება და რუსეთთან მჭიდრო კავშირი. კრიტიკოსი ხაზს უსვამს, რომ სწორედ აქ შეხვდა ერთმანეთს *„ორი ნაკადული“ – ერთი მხრივ, თავადაზნაურულ წრეებში ისტორიულად აღზრდილი ერთგულების გრძნობა და, მეორე მხრივ, მფარველობაში მყოფი ერისათვის ვორონცოვის კეთილგონიერი პოლიტიკა. ეს ორი ნაკადული თითქოსდა ერთ კალაპოტში ჩადგა* (ჯორჯაძე, 1989, გვ.107). ჯორჯაძის

დაკვირვებით, მაშინდელი ქართული საზოგადოება სიჩუმესა და მორჩილებაში, პოლიტიკურად ძლიერი ძალის გაღმერთება-თაყვანისცემით ცხოვრობდა.

რაც შეეხება ჟურნალ „ცისკარს“, ის 1854 წლიდან 1857 წლამდე გიორგი ერისთავის რედაქტორობით გამოდიოდა, ხოლო შემდგომ ივანე კერესელიძემ გადაიბარა¹. ჯორჯაძის აზრით, გიორგი ერისთავის „ცისკრით“ დიდ კულტურულ საქმეს ჩაეყარა საფუძველი, მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, ის ახალი ეტაპი იყო ქართული „საზოგადოებრივი განვითარებისა“. პრესა, წიგნების ბეჭდვა, თეატრი – ყოველივე ეს ამ განვითარების მაჩვენებელია, – წერს იგი. ივანე კერესელიძე კი, ჯორჯაძის წარმოდგენით, უფრო „ხელშეკრულ“ კაცს ჩამოჰგავდა და დიდგვაროვანთა გავლენას ემორჩილებოდა. ჯორჯაძე ამას ადამიანური ფაქტორით ხსნის: მაშინდელი „სულიერი განწყობილებით“ თავადს „შეეფერებოდა“ გაეკიცხა თავადი, მაგრამ გარეშე წრის კაცს, მაგალითად, კერესელიძეს ამგვარი უფლება არ ჰქონდა მინიჭებული. კრიტიკოსი ამ მახინჯ მოვლენას XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველთა ფსიქიკაზე ბექას და ალბუღას სამართლის გავლენით ხსნის, როდესაც თავადიშვილის სისხლს ერთი ფასი აქვს, აზნაურის სისხლს – მეორე, ხოლო გლეხისას – მესამე. კრიტიკოსის განმარტებით, რადგან სხვა ლიტერატურული ორგანო არ არსებობდა, „ცისკარში“ სხვადასხვა ხასიათის წერილები იბეჭდებოდა. ივ. კერესელიძეს უამრავი მუქარის წერილიც მისდიოდა. იგი გამომწერთა წყენინებას ერიდებოდა და მათ ანგარიშს უწევდა. გამომწერებს კი მაშინ „ურთიერთსაწინააღმდეგო აზრის გაზიარების“ მნიშვნელობა საერთოდ არ ესმოდათ. ჯორჯაძის სიტყვებით, იმ ეპოქაში ჯერ კიდევ არ იყო გარკვეული, რომ პრესა მებრძოლი იარაღია და არა დროის გასატარებელი და გასართობი საგანი. საზოგადოება ვერც კრიტიკის არსსა და დანიშნულებაში ერკვევა და არც „მისი ფასი“ იცის. სალიტერატურო წრეებში თავაზიანობაა გამეფებული. კრიტიკოსის შეხედულებით, საზოგადოებრივ აზროვნებას მოკლებულთა წრეში კრიტიკის შეწყნარება ადვილი არ იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში თანდათან ფეხს იდგამს თავისუფალი აზროვნება. გარკვეული პერიოდის გასვლის შემდეგ კი, როდესაც

¹ ავტორები განიხილავენ ჟურნალში გამოქვეყნებულ მასალებს.

კარგად გამოჩნდა წარსულის ავ-კარგი, ილიას „ივერიამ“ სათანადოდ შეაფასა გიორგი ერისთავისა და ივანე კერესელიძის ღვაწლი, ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ ერისთავმა და კერესელიძემ ხანგრძლივი ძილისაგან გამოადვიძეს ქართული უფერული ცხოვრების „ერთ-ნაირობა“ და თითქოს გააფერადეს და გადაახალისეს ის.

არჩილ ჯორჯაძის მიდგომით, „ცისკარმა“ ხელში პროგრესული დროშა ვერ დაიჭირა, რადგან „მებრძოლი არ იყო“. თუმცა მისი ავტორები, მოლაყებები და მებუკეები, მიუხედავად „ათასგვარი პროტესტისა“, ჟურნალის „მყუდროების დარღვევას“ მაინც ახერხებდნენ. აქვე დავძენთ, რომ „ცისკარში“ მოღვაწეთაგან კრიტიკოსი განსაკუთრებით მიხეილ თუმანიშვილის (მოლაყბის) ღვაწლს გამოყოფს. ჯორჯაძე მიმოიხილავს რა მოლაყბის ზოგიერთ წერილს, იწონებს მის ცოცხალ და ნამდვილ პუბლიცისტიკას, საზოგადოების ჭირ-ვარამზე ხალხისათვის გასაგებ ენაზე დაწერილს, თუმცა ავტორი იქვე დასძენს, რომ მოლაყბე ყველაფერს დასცინოდა, გარდა უმაღლესი მთავრობისაო.

რითია ჯორჯაძისათვის „ცისკარი“ მნიშვნელოვანი? მისი შეფასებით, ჟურნალი იმ პერიოდში ერთ-ერთ „საჯარო ტრიბუნად რჩება, სადაც ასე თუ ისე ქართული ინტელიგენციის აზრი ისმის“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 136). ჟურნალში 1859 წელს ორი ძალზე საყურადღებო, ურთიერთსაწინააღმდეგო ტექსტი დაიბეჭდა – ალ. ორბელიანის წერილი „უწინდელ დროის ბატონყმობა“ და დანიელ ჭონქაძის მოთხრობა „სურამის ციხე“. კრიტიკოსისათვის ეს ტექსტები ბატონყმობის გარშემო საზოგადოებრივ აზროვნებაში არსებული „ორგვარი მიდრეკილება, ორგვარი მიმდინარეობაა“. ალ. ორბელიანი თავის წერილში ჯიუტად იმეორებდა, რომ საქართველოში მებატონე თავის ყმას შვილივით უყურებდა, ამიტომ არჩილ ჯორჯაძე ორბელიანს სათნო და გულკეთილ ადამიანს უწოდებს, რომელიც „შეუმცნობლად“ კლასიკურ ნიადაგზე დგას. რაც შეეხება „სურამის ციხეს“, კრიტიკოსის აღფრთოვანებას იწვევს თხრობის მარტივი, ბუნებრივი კილო, სადა სიმშვენიერე, სადაც ვხედავთ გულწრფელ და უძლიერეს პროტესტს ბატონყმობის წინააღმდეგ, რომელიც მანამდე ჩვენს მწერლობაში არ ყოფილა.

კრიტიკოსის დიდ მოწონებას იმსახურებს, ასევე, „ცისკარში“ 1861 წელს დაბეჭდილი ლავრენტი არდაზიანის მოთხრობა „სოლომონ

ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“. ჯორჯაძის შეფასებით, უაღრესად საყურადღებოა, რომ რეალისტური წერის მანერით არდაზიანმა პირველმა ქართულ ლიტერატურაში ახალი სოციალური კლასის მოქალაქის – მეშჩანის – გამოჩენა ასახა. ავტორი იმასაც ამჩნევს, რომ იმ ხანებში არდაზიანმა, მართალია, პოპულარობა ვერ მოიპოვა, მაგრამ მოგვიანებით მწერლობამაც და კრიტიკამაც მის თხზულებას დიდი ყურადღება მიაპყრო. ჯორჯაძის მიგნებით, ავქსენტი ცაგარელის ყოფაცხოვრებითი წერის მანერა სწორედ არდაზიანის სალიტერატურო ტრადიციების გაგრძელებას წარმოადგენს.

ქართული ლიტერატურული პროცესის შეფასების კუთხით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ჯორჯაძეს ძველსა და ახალ თაობას შორის ერთგვარ გარდამავალ საფეხურად სწორედ დანიელ ჭონქაძისა და ლავრენტი არდაზიანის შემოქმედება ესახება. ეს ტექსტები, კრიტიკოსის აზრით, გამოირჩევა შინაარსობრივად, მხატვრული გამომხატველობით, ქართულ სალაპარაკო ენასთან დაახლოებული ლაკონური სტილით. „სურამის ციხე“ და „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“ ახალი სინამდვილისა და ახალი საზოგადოებრივი ტენდენციების გამომხატველი ერთგვარი ნიშანსვეტია, – წერს ჯორჯაძე.

კრიტიკოსის ყურადღების მიღმა არ რჩება „ცისკარში“ ქართული „სამწერლო ენის“ გარშემო გამართული მსჯელობა. მისი აზრით, იმ ეპოქაში საქართველოში ყოველთვის აქტუალური იყო საკითხები, რომლებზე მსჯელობაც უთუოდ მავანს თავმოყვარეობას შეულახავდა, რომელიმე საზოგადოებრივ ჯგუფს გაანაწყენებდა. სწორედ ამგვარ საკითხთა რიგს მიეკუთვნება სალიტერატურო ენის საკითხიც. ჯორჯაძეს მხედველობაში აქვს „ცისკარში“ ქართულ ენასთან დაკავშირებით გამართული ცხარე პოლემიკა, რომლის შესახებაც კამათში მონაწილე მხარეების ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებებისა და არგუმენტების მიმოხილვის საფუძველზე მსჯელობს. მაგალითად, ლავრენტი არდაზიანის თვალსაზრისით, ქართული პოეზია უფრო განვითარებული იყო, მსუბუქი და ცოცხალი, „ყოველი სიტყვა ხტოდა და თამაშობდა“, პროზა კი ცოტა მძიმე და „მიუდრეკელი“ გახლდათ. არდაზიანი ამ მოვლენას იმ გარემოებით ხსნიდა, რომ ქართველებს ოდითგანვე წერის ორგვარი ფორმა ჰქონდათ – საღმრთო და საერო. პირველი მძიმე იყო, მეორე – მსუბუქი. პოეტები მეორე ენის

გავლენით იყვნენ აღზრდილები, პროზას უფრო საღმრთო წერილთან ჰქონდა კავშირი და ამიტომ უფრო მძიმე და მოუხეშავი გახლდათ. არდაზიანი ფიქრობს, რომ სწორედ ამ გარემოებამ დააბნია ქართველი ახალგაზრდები. ჯორჯაძის დაკვირვებით, არდაზიანი მტკიცედ არ დგას თავის პოზიციაზე, რადგან მეორეგან წერს: საეკლესიო ენა, მართალია მძიმეა, მაგრამ საქართველოში ლიტერატურა ქრისტიანობის წინა ხანაში „შეიქმნა“ და ამან განსაზღვრა, რომ საღმრთო წერილი მშვენიერი, დაწმენდილი ნასწავლი ენით არის თარგმნილი. კრიტიკოსი განიხილავს ნიკოლოზ ბერძენიშვილის თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ენის განვითარების საქმისათვის სწავლასა და გრამატიკულ კანონებს მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ამა თუ იმ ფორმების გამოთქმისას მთავარი ნამდვილი შრომისმოყვარეობა, სწავლა და „მიდრეკილება“ იყო, კაცი წინ უაკადემიოდაც ადვილად წავიდოდა. კიდევ ერთი პოლემისტია ალექსანდრე ორბელიანი, რომელიც კამათისას „ყარამანიანის“, „რუსუდანიანის“, „დავრიშიანის“, „სიბრძნე სიცრუის“ ენას ემხრობოდა და საჭიროდ მიიჩნევდა „შემოკლებული სწორი ქართული გრამატიკის“ შედგენას. გაცხარებულ კამათში დიმიტრი ბაქრაძეც ჩაერთო. ჯორჯაძე მის ნაზრევსაც გვაცნობს. ბაქრაძის თვალსაზრისით, რუსთაველიც, ჩახრუხაძეც და სულხან-საბაც გრამატიკის კანონებს არ მისდევდნენ, შესაბამისად, მისთვის მისაღებია საზოგადო დარბაისლური ქართული და იმ მწერლების ყურადღებით წაკითხვა, რომლებიც „უკეთეს საზოგადო საუბარს შეიცავენ“. ამ განსხვავებულ თვალსაზრისთა მიმოხილვის საფუძველზე ჯორჯაძე ასკვნის, რომ ქართულში სასულიერო და საერო ლიტერატურას შორის სხვაობა, განხეთქილება და ღრმა უფსკრული არასოდეს ყოფილა, როგორც ეს მავანთ ჰგონიათ. ამ საკითხში ის ნიკო მარს ემხრობა, რომლის მოსაზრებითაც, ვისაც ქართული სალიტერატურო ენის შესწავლა სურს, ერთნაირი ყურადღებით უნდა მოეკიდოს როგორც საერო, ისე სასულიერო მწერლობას.

ჯორჯაძის შეხედულებით, იმ ეპოქის ქართველ „თავადაზნაურთა ინტელიგენციის“ პოლიტიკური აზროვნება გულისხმობდა ეროვნული გრძნობის, დემოკრატიული მისწრაფებისა და პატრიარქალურ-მონარქიული ელემენტების შეზავებას.

ქართულ მწერლობაში ილიას, აკაკის და ახალი თაობის გამოჩენის შემდეგ, ჯორჯაძის თქმით, ფრიად მნიშვნელოვანი საზოგა-

დოებრივი და ლიტერატურული მოვლენა იწყება, რაც მდგომარეობს ძველისა და ახლის შეტაკებასა და მამებისა და შვილების თაობათა დაპირისპირებაში. ეს დაპირისპირება, რომელიც წმინდა ლიტერატურულ ნიადაგზე დაიწყო ენის „უვარგისობასთან დაკავშირებით, შემდგომში ორ მსოფლმხედველობას შორის ღრმა, გაუვალ უფსკულში გადაიზარდა. ახალ ძალას ქართულ სოციო-კულტურულ სივრცეში – ახალი ენა, აზრი, გრძნობა და იდეალი შემოჰქონდა“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 146).

არჩილ ჯორჯაძის განსაზღვრებით, 1861-1862 წლებში „ცისკარში“ ორი თაობა ჯერ კიდევ განუყრელად, მაგრამ იძულებით მოღვაწეობდა, 1863 წელს „საქართველოს მოამბის“ დაარსების შემდეგ კი მათი გზები გაიყარა და „შეიქმნა თაობათა ბრძოლა, პირველი საზოგადოებრივ-კულტურული ნაბიჯი ქართული აზროვნებისა“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 148).

1861 წელს „ცისკარში“ იბეჭდება ილიას წერილი „ორიოდე სიტყვა რევაზ შალვას ძე ერისთავის კოზლოვიდან შემლილის თარგმანზედა“. წერილი კრიტიკოსს მწერალთა წრეებში კარგად გატენილი ყუმბარის გასკდომას აგონებს: „ხალხი შეჯგუფდა ყუმბარის მსროლელის დასასჯელად“. მოწინააღმდეგეები ილიას პოეზიას „დაესივნენ და ჯიჯგნა დაუწყეს“ (ჯორჯაძე ამ პოლემიკას დეტალურად განიხილავს, კერძოდ, ილიასა და ბარბარე ჯორჯაძის დაპირისპირებას). კრიტიკოსის სიტყვებით, ახალგაზრდა თაობა სერიოზულ სჯა-ბაასს არ გაურბოდა, ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ მიმართული კრიტიკა კი ისეთი საცოდაობა იყო, რომ ახლებს ხშირად ოხუნჯობის საშუალებასაც აძლევდა. ილია იმ ცრუ კლასიციზმს ებრძოდა, რომელიც არა მარტო დრომოჭმული იყო, არამედ ქართული ლიტერატურისათვის არაფრის მომცემიც. ჯორჯაძის განმარტებით, ძველები მიხვდნენ, რომ განკითხვის დღე დადგა და თუ დათმობაზე წავიდოდნენ, მათ არსებობასა და ბატონობას ბოლო მოეღებოდა. ძველებს აშინებდათ ახალი სიტყვების შემოტანა, „რადგან არ ესმოდათ არც ახალი სიტყვების მნიშვნელობა, არც ის, რომ ახალ აზროვნებას გამოთქმის ახალი ფორმა სჭირდებოდა [...] ორი მსოფლმხედველობა შეეტაკა – სქოლასტიკა და თავისუფალი მსჯელობა [...] ეს იყო დრო რეფორმაციის დროშის აფრიალებისა ახალი საქართველოს სახის და ვინაობის გამოსარკვევად“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 153).

კრიტიკოსის მართებული შეხედულებით, კრიტიკა „პატივია ლიტერატურული ხნულისათვის“, ხოლო საზოგადოებრივ აზროვნებას მოკლებულ წრეში კრიტიკის შეწყნარება ადვილი სულაც არ არის, მაგრამ თანდათან თავისუფალი მსჯელობაც იდგამს ფეხს. ჯორჯადისათვის ილია ახალი შუქის შემომტანია. მისი აზრით, ახალმა თაობამ არა მარტო ლიბერალურ-დემოკრატიული პრინციპები შემოიტანა ჩვენს მწერლობაში, არამედ „ცნობაში მოიყვანა ქართველი ერის ვინაობა“.

ნაწილი მეორე „მესამოციანი“

რაც შეეხება „საქართველოს მოამბეს“, ჯორჯადის თვალთახედვით, ჟურნალმა უმნიშვნელოვანესი საქმე გააკეთა, ახალგაზრდობას „ახალი დროების სული ჩაუდგა, ახალი გზა უჩვენა, რათა შეექმნა ახალი სასიყვარულო მიზანი – მამულის, საზოგადოების სიკეთე და ღირსება“. კრიტიკოსს სამწუხარო გარემოებად მიაჩნია, რომ „საქართველოს მოამბის“ ხანმოკლე სიცოცხლის გამო *საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულმა ნორჩმა თაობამ ფესვი ვერ გაიმკრა, შემდგომ კი მათ უკვე გასაქანი ადვილი აღარ მიეცათ*“ (ჯორჯადე, 1989, გვ. 200). ცენზორის „მაკრატელი რაკილა ბეჯითად მუშაობდა“, „საქართველოს მოამბე“ პოლიტიკურ ნიადაგზე „შეზღუდული და შევიწროებული“ აღმოჩნდა. კრიტიკოსის აზრით, ქართულმა მწერლობამ 1855-1866 წლებში თავისუფლად ვერ „გაინავარდა“ და სწორედ ამიტომ *„ჩვენ მხოლოდ სამოცდაათიანებში ვცდილობთ გაუბედავად იმის თქმას, რაც გაბედულად და თამამად ითქვა რუსეთში ათი წლის წინათ“* (ჯორჯადე, 1989, გვ. 203)¹. არჩილ ჯორჯადის თვალსაზრისით, „საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ „ცისკარს“ კონკურენტი აღარ დარჩა, რამაც ჟურნალს „საომარი იერი დააკარგვინა“, ჩვენს მწერლობაში კი სიჩუმე და „გულშემოზარავი დუმილი“ ჩამოწვა მანამ, სანამ 1866 წელს გაზეთმა „დროებამ“ არ დაიწყო გამოსვლა².

¹ ჯორჯადის მიხედვით, „მნათობშიც“ ახალი თაობის მწერლები მოღვაწეობდნენ.

² ჩვენ წერილის მხოლოდ იმ ნაწილს განვიხილავთ, რომელიც საკვლევ საგანს ეხება.

არჩილ ჯორჯაძისათვის 1866 წლიდან გამომავალი „დროება“ და 1871 წელს გამოსული „კრებული“ ერთი წრის პერიოდული ორგანოებია და მათი არსებობა 1861 წელს დაწყებული დიდი „მუშაობის“ გაგრძელებაა. მისი სიტყვებით, ეს „ყორღანი“ იმ მიჯნის მაჩვენებელია, როდესაც ძველი თაობა საბოლოოდ მარცხდება ბრძოლაში ახალი თაობასთან, რომლის სულისჩამდგმელი და მამამთავარიც ილია იყო. კრიტიკოსის ხედვით, „იდეური დიფერენციაცია უკვე თვალნათლივ გამოიკვეთა, ჩნდება თავისებური ნიუანსი პროგრესული აზროვნებისა“, რამაც „კრებულსა“ და „დროებას“ შორის უთანხმოება გამოიწვია, თუმცა, ხშირად ამ ორგანოებს შორის „მოურიგებლობა“ კრიტიკოსისათვის არც „მიუდგომელია“ და არც სამართლიანი, არამედ ის უფრო პირად ხასიათს ატარებს. ჯორჯაძე ფიქრობს, რომ ქართულმა ჟურნალ-გაზეთებმა ვერ მოახერხეს იმგვარი „ორგანიზაციის დაარსება“, რომლის იდეური ხელმძღვანელებიც თვითონვე იქნებოდნენ (ჟურნალების გამოცემაზე ძირითადი პასუხისმგებელი ერთი ადამიანი, რედაქტორი იყო. მაგ. „ცისკრისაზე“ – გ. ერისთავი და ივ. კერესელიძე, „საქართველოს მოამბეში“, „კრებულსა“ და „დროებაშიც“ იგივე ვითარება იყო – ა.ჯ.). კრიტიკოსის შეხედულებით, ჟურნალთან არსებული მწერალთა წრის შედგენის იდეაც ილიას ეკუთვნოდა. იმ ეპოქის საქართველოში „შინაგანი ღირსებით ლიტერატურა წინ მიდიოდა, მაგრამ, მეორე მხრივ, ჟურნალთან მწერალთა წრის შედგენა აუსრულებელ ოცნებად რჩებოდა“, – წერდა ჯორჯაძე. კრიტიკოსი ხაზს უსვამს, რომ „შემდგომ წლებში მრავალი მიზეზი იყო სამოციანელთა ძალთა „შეხუთვისა და დაქსაქსვისა, მაგრამ ერთ-ერთ მიზეზთაგანაც ეს გარემოება უნდა ჩაითვალოს“.

ა. ჯორჯაძე სწორედ 1863 წლიდან გამოყოფს ახალ კულტურულ-საზოგადოებრივ ჯგუფს, რომელიც 1861 წლიდან იწყებს „გამოსახვას“, „სწორედ აქედან იწყება დიფერენციაცია თავადაზნაურობისა, როგორც წოდებრივი ერთეულისა და ინტელიგენციისა, როგორც წოდებათა შუა მდგარი კულტურული ძალისა“. ჯორჯაძეს გააზრებული აქვს, რომ ინტელიგენციის დიდი უმრავლესობა თავადაზნაურთა წოდების წარმომადგენელთაგან შედგებოდა, რასაც თავისი კარგი და ცუდი მხარეები ჰქონდა, მაგრამ სამოციანებში და სამოცდაათიანებში ინტელიგენცია უკვე აღარ იყო თავადაზნაურობა, არც თავისი მოქმედებით და არც თავისი მისწრაფებით.

არჩილ ჯორჯაძე კითხვაზე, აქვს თუ არა სამოციან წლებს განსაკუთრებული „ფიზიონომია“ და რა უნდა ჩაითვალოს ამ ეპოქისათვის ნიშანდობლივად, თავადვე პასუხობს, სამოციანელებმა ახალ საქართველოს საძირკველი ჩაუყარეს, სწორედ ამ დროიდან უნდა დაწყებულიყო და „*ნელ-ნელა დაიწყო კიდევ ევროპული პრინციპების მიხედვით ეროვნული შენობის აგების საქმე*“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 204). ავტორი ღირსებად უთვლის პრესას („დროება“) რომ ის თავის ფურცლებზე სისტემატურად განიხილავდა საჭირბოროტო თემებს: რაციონალიზმს, უტილიტარიზმს, არტელებს, ასოციაციებს, ამხანაგობებსა და სხვა საკითხებს. მისი აზრით, სწორედ ამან განაპირობა, რომ „ფეოდალური ქერქიდან ახალ გამოსულ საზოგადოებაში ამგვარი აზრების დატრიალება“ ფრიად მნიშვნელოვანი გარემოება იყო. რაც შეეხება ძველ თაობას, ჯორჯაძეს ძველების ნიშანდობლივ თვისებად პარაზიტუზმი და მონობა ესახება, ხოლო ახლების მოწოდებას ის „თვითმოქმედებაში“ და ბრძოლაში ხედავს.

კრიტიკოსისათვის სამოციანელების განმსაზღვრელი ნიშანი ხალხის სამსახურია, თუმცა იგი ახალ თაობასთან მიმართებაში მკაცრ შეფასებასაც არ ერიდება და შენიშნავს, რომ მათ „მრუდეთ“ ესმოდათ ხელოვნების თეორია. „სამოციანელებისათვის სარგებლის მომტანი მხოლოდ ის იყო, რაც ჩაგრული ხალხის მატერიალური მხარის გაუმჯობესებას ემსახურებოდა“, დანარჩენ ყველაფერს, ამ საკითხის გარდა, ისინი შესაქცევ საგნად თვლიდნენ. კრიტიკოსი სამოციანელთა შეცდომად მიიჩნევს, რომ მათ ხელოვნებას სიამოვნების, ტკბობისა და „თვითშექცევის“ თვისებები „დაამორეს“, სიტკბოების ემოცია კი ისეთივე განუშორებელი და მნიშვნელოვანია ნამდვილი ხელოვნებისათვის, რეალისტური იქნება ის თუ სიმბოლისტური, როგორც „ზნეობრივი მოქმედების დროს კმაყოფილების შეგრძნება“. არჩილ ჯორჯაძის განსაზღვრებით, შემოქმედების პროცესისას სურათებით და სახეებით აზროვნება ერთი „ფსიხიური“ პროცესია, ხოლო სილოგიზმებით აზროვნება – მეორე. ამ ორი პროცესის ერთმანეთში აღრევა დაუშვებელია, ესთეტიკური შემოქმედების პროცესს რაციონალური აზროვნება არ უნდა დაექვემდებაროს. ეს ორი პროცესი ბუნებრივად „ერთმანეთში უნდა იყოს გადაბმული და გაერთიანებული [...], ხოლო თუ სურათიან აზროვნებაში მოინდომებდნენ სილოგისტური აზროვნების ჩაქსოვას, ხელოვნება ამ დროს ზი-

ანდება და ქრება“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 210). ჯორჯაძეს ჭეშმარიტ პოეტად არ მიაჩნია ის, ვინც თავის შემოქმედებაში მხოლოდ მოქალაქეობრივ მოტივებს ან მარტო მეტაფიზიკურ საკითხებს ასახავს. ხელოვანია ის, ვისაც ძალუძს „სურათებითა და სახეებით“ აზროვნება, ვინც მკითხველში ინტელექტუალურ ემოციასთან ერთად ესთეტიკურ ემოციასაც აღძრავს. კრიტიკოსი დარწმუნებულია, რომ რეალისტობა და სიმბოლისტობა კი არ ქმნის პოეტს პოეტად, არამედ „შემოქმედებითი, ასე ვთქვათ, სინტეტური აზროვნების ნიჭი“, რომლითაც დაჯილდოებულია ხელოვანი. ამ უნარს მოკლებული მწერალი, კრიტიკოსის აზრით, რა გინდ მაღალი იდეალებითა და ხალხის სამსახურის სურვილით იყოს გამსჭვალული, ხელოვნების ჭეშმარიტ ნიმუშს ვერასდროს შექმნის. ჯორჯაძის წარმოდგენით, სამოციანელებისთვის დამახასიათებელია ხელოვნებაზე „ჯერ კიდევ ბუნდოვანი აზრები“, რადგან მთავარ პრობლემად მათთვის „განათლება და ხალხის სარგებლობა“ რჩება. ჯორჯაძის მიდგომით, მთლიანად ეს პერიოდი, მიუხედავად მატერიალიზმის გამეფებისა, აშკარად იდეალისტურ ხასიათს ატარებს.

ჯორჯაძეს კარგად აქვს გააზრებული, რომ „სამოციანელობა“ იყო ახალი ეპოქა ჩვენს კულტურაში. მათ საქართველოში შემოიტანეს მეცხრამეტე საუკუნის ევროპაში პოპულარული სოციალ-პოლიტიკური თეორიები და ფორმულები. სამოციანი წლებიდან იწყება ქართული აზროვნების „გაევროპილება“. ჯორჯაძისათვის ეპოქის მთავარი დეფინიცია „ლიბერალიზმ-დემოკრატიზმია“. კრიტიკოსის განმარტებით, საჭირო იყო ქართულ მწერლობაში არა მარტო ლიბერალურ-დემოკრატიული იდეების გადმოტანა, არამედ ქართველი ერის „ვინაობის ცნობაში მოყვანა“. სამოციანელებს ეროვნული მოტივი რომ დავიწყებოდათ და ეროვნულ ჰანგებზე არ ემდერათ, ჩვენი გადაგვარების საკითხი გადაწყვეტილი და დამთავრებული იყო. ჯორჯაძის წარმოდგენით, სამოციანელებში ქართული ეროვნული აზროვნება პოლიტიკურად ჯერ კიდევ „დაუმწიფებელია“, სამოციანელები, ერთი მხრივ, აღიარებენ საქართველოს, „როგორც მცნებას ეროვნული ერთეულისას, მეორე მხრივ, ერთეულის ვინაობის მცნება თითქოსდა იკარგება და მოჩანს სამოქალაქო ცხოვრების მოსაწესრიგებლად კერძობითი მოვლენები – ეროვნება, სასამართლო რეფორმები, სკოლა, უფლებრივი ნორმები. ერთი გარკვეული აზრი არ

არის და სუბსტრატი ეროვნული არსების იკარგება [...] თუნდაც რომ ყოფილიყო ამისთანა აზრი, მას საჯაროდ ვერ გამოაცხადებდნენ“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 283).

კრიტიკოსი კარგად ხედავს, რომ სამოციანებში ეროვნულ ჩაგვრას ყველა გრძნობდა, ზნეობრივად ძალიანაც იტანჯებოდნენ, მაგრამ ამ ჩაგვრის მიზეზებს მოხელეთა ავკარგიანობაში ეძებდნენ და არა უფრო ღრმა და საზოგადო „საფუძველში“. არჩილ ჯორჯაძე იქვე აკონკრეტებს, რომ მას მხედველობაში „საზოგადო მიმართულება“ აქვს და არა ამა თუ იმ კერძო პირის შეხედულება.

რაც შეეხება უფროს თაობას, მისი თვალსაზრისით, „მამები“ უნდობლად ეკიდებოდნენ „წვეროსნებს“ (ახალ თაობას – თ.ც.); ახალგაზრდათა „მოქმედებას“ პოლიტიკურ სარჩულს უდებდნენ, პოლიტიკა კი იმ დროს ფრიად საშიში სიტყვა იყო. კრიტიკოსს მაგალითისათვის აკაკი წერეთლის წერილი მოჰყავს („დროება“, 1873, N13), რომელშიც აკაკი აღნიშნავდა, რომ ახალმა თაობამ პირველმა შემოიტანა წყვილიადში სინათლე და ბნელი იმდენად გაანათა, რომ „მამებმა“ ერთმანეთის „დასისხლიანებული-დატიტკნილი“ ცხვირპირის დანახვა შეძლეს, რაც ძალზე იუცხოვეს და ითაკილეს. ნაცვლად იმისა, რომ „განბან-გაწმენდას შედგომოდნენ, პირიქით, გულის ბუხრის ამოყრა ნათლის მჭირველ ახალგაზრდებზე მოინდომეს“. მახინჯს სარკე ეზიზღებო, – წერდა აკაკი და იქვე დასძენდა, – დრო ყველაფერს ფარდას ხდის და ახალგაზრდები პატიოსან პატრიოტებად დარჩებიან და მათ მოქმედებაში პოლიტიკურად საწინააღმდეგო არაფერი იქნება შემჩნეული. პატრიოტობა აკაკისათვის სამშობლოს უანგარო სიყვარულს ნიშნავდა, ქვეყნის ბედნიერების „მოპოვება და დაჩქარება“ კი, მისი აზრით, მხოლოდ ერის განათლებისა და ზნეობის ამაღლებით იქნებოდა შესაძლებელი. ჯორჯაძე მიიჩნევს, რომ პოეტის პოზიცია ნათელია და მის მსჯელობაში არავითარი პოლიტიკა არ ფიგურირებს. კრიტიკოსი იმოწმებს რა აკაკის წერილს, მიიჩნევს, რომ განათლება და ზნეობის ამაღლება იყო არა მარტო აკაკის, არამედ იმდროინდელი ქართველი ინტელიგენციის მთავარი მოთხოვნა და სურვილი.

ჯორჯაძის წარმოდგენით, სამოციანელებამდე ატმოსფერო დაბნეული იყო და „ეროვნული ჰანგის ლეიტმოტივი“ შავი ფიქრები და პესიმიზმი გახლდათ. კრიტიკოსი ილიას სიტყვებს იმოწმებს:

„სად არის ქართველი და ქართველობა, ერთი ეს უნდა გკითხოთ, ვართ-და სადმე?<..> ის შემკრებლობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენთაგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა – დიდი ხანია დაირღვა და ჩვენი გონებიდან ამოშრა“. ილიას სტანჯავდა, რომ „ქართველი მარტო ერთი კუნჭულის მცხოვრებ ხალხთა კერძობითი სახელი აღმოჩნდა და არა საყოველთაო იმ ხალხისათვის, ვისაც ისტორიის მძიმე უღელი ერთად უწევია, ტანჯულა, ერთი და იმავე ენით ჭირში უგლოვია და ლხინში უმხიარულია, რომელიც დღესაც ერთი და იმავე ენით თუ არაფერს აკეთებს, თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთანაც და კანონთანაც“ („დროება“, 1876, N27).

ჯორჯაძისათვის ცხადია, რომ აქ ერის პოლიტიკურ ვინაობაზეა ლაპარაკი და ყოველი უბედურება ამ ვინაობის დაკარგვით არის ახსნილი. კრიტიკოსისათვის „ეროვნული შემეცნების პროცესის შემუშავებისათვის“ ამ აზრის შეგნებასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი მოსაზრებით, სამოციანელებს ამ მხრივ ნაბიჯი არ გადაუდგამთ. ის ილიას იმ სიტყვებს იმოწმებს, რომლებითაც პოეტი გრიგოლ ორბელიანის ნათქვამს ეხმიანება: „თქმით ჭმუნვა მაინც შემცირდებისო“, – და დასძენს: „სწორედ ამ ფსიქოლოგიურ ნიადაგს არ გადასცდენიან სამოციანელები, ჩვენი ინტელიგენციაც საქართველოს გახსენებაზე ცრემლებს აფრქვევდა და ამგვარი ჭმუნვა მხოლოდ სიტყვებში ჰპოვებდა შვებას და ის საზოგადო მოვლენა გახდა ჩვენს მწერლობაში [...] ასეთი ჭირნახული მოგვცა ორაზროვნებამ“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 292).

არჩილ ჯორჯაძე ქართულ ლიტერატურულ პროცესს ქართულ პერიოდულ პრესაზე დაყრდნობით საზოგადოებრივი აზრის განვითარების ჭრილში განიხილავს. ის სამოციანელებამდე XIX საუკუნის მწერლობას „ძველებად“ მოიხსენიებს. ქართული მწერლობის პერიოდიზაციის კუთხით კრიტიკოსს „ძველებსა“ და „ახლებს“ შორის გარდამავალ საფეხურად დანიელ ჭონქაძე და ლავრენტი არდაზიანი მიაჩნია, სამოციანი წლებიდან კი, მისი თვალსაზრისით, იწყება ქართული აზროვნების „გავეროპიელება“, ამ ეპოქის მთავარი დეფინიცია კი ლიბერალიზმ-დემოკრატიზმია. ჯორჯაძის თა-

ნახმად, სამოციანელებმა „ცნობაში მოიყვანეს ქართველი ერის ვინაობა, ეს პერიოდი საქართველოს მეორედ შობის ხანაა, ილია კი ამ მშობიარობის ბებია ქალიცა და დაკარგული სახის მაძიებელ-აღმდგენელი“ (ჯორჯაძე, 1989, გვ. 282).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ჯორჯაძე, ა. (1989). მასალები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიისათვის. წერილები, 103-314. თბილისი: „მერანი“.

References:

Jorjadze, A. (1989). Masalebi kartveli int'iligentsiis ist'oriisatvis. [Materials for the History of the Georgian Intelligentsia]. *Ts'erilebi*, 103-314. Tbilisi: „Merani“.